

Bojana Todorović

JĘZYK SŁOWEŃSKI

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język słoweński (*slovenski jezik, slovenščina*) jest językiem urzędowym Republiki Słowenii, która liczy prawie 2 miliony mieszkańców. Jest on językiem ojczystym dla 88% mieszkańców Słowenii, pozostała ich część używa języków: chorwackiego, serbsko-chorwackiego (!), bośniackiego, serbskiego, a także węgierskiego, albańskiego, macedońskiego, romskiego, włoskiego i innych. W niektórych słoweńskich gminach, zamieszkałych przez węgierską i włoską mniejszość narodową, a mianowicie w regionie Prekmurja oraz w pasie wybrzeża, są używane dwa języki urzędowe, obok słoweńskiego jest to odpowiednio węgierski lub włoski.

Poza terenem państwa słoweńskiego autochtoniczna ludność słoweńska zamieszkuje również rejony przygraniczne w państwach sąsiadujących z Republiką Słowenii¹. Na terenie Włoch Słoweńcy najliczniej zamieszkują Triest (Trst) wraz z jego zapleczem, Gorycję (Gorica), Słowenię wenecką oraz Reżję. Liczba Słoweńców mieszkających we Włoszech szacowana jest na około 70–80 tysięcy osób.

W Austrii Słoweńcy zamieszkują dwa kraje związkowe: Karyntię (Koroška) i Styrię (Štajerska), z tym że liczba ludności słoweńskiej w Styrii – oceniana dziś na około 1500–5000 osób – jest dużo mniejsza niż karynckich Słoweńców, których liczbę szacuje się na około 20–30 tysięcy².

Na obszarze Węgier żyje około 5000–6000 Słoweńców. Mieszkają we wsiach położonych w dorzeczu Raby (tzw. Porabje), w komitacie Vas (Vas megye, Żelazna żupanija) w powiecie Szentgotthárd (Monošter).

¹ W języku słoweńskim istnieje na ich określenie nazwa *zamejci* lub *zamejski Slovenci*.

² Najliczniejsze skupiska Słoweńców w Karyntii znajdują się na obszarze położonym na południe od Klagenfurtu (Celovec) w okolicach miast Ferlach (Borovlje), Eisenkappel (Żelazna Kapla) i Bleiburg (Pliberk). W Styrii ludność słoweńska jest rozproszona w gminach Leibnitz (Lipnica), Radkersburg (Radgona), Graz (Gradec) i Deutschlandsberg.

W Chorwacji Słoweńcy (w łącznej liczbie 13 tysięcy) mieszkają w komitach leżących przy granicy słoweńskiej. Ponad jedną czwartą słoweńskiej ludności w Chorwacji stanowi ludność autochtoniczna, natomiast pozostała część to imigranci.

Języka słoweńskiego używają również słoweńscy emigranci, którzy najliczniej osiedlili się w Niemczech, Francji, Szwecji oraz Austrii, Szwajcarii, Belgii i Holandii. Spora liczba Słoweńców mieszka w państwach byłej Jugosławii (np. 5 tysięcy w Serbii), co jest pozostałością po byłym wspólnym państwie. Poza Europą słoweńscy emigranci żyją głównie w Stanach Zjednoczonych Ameryki (około 200 tysięcy) oraz Kanadzie, Australii i Argentynie. Łączną liczbę wszystkich emigrantów szacuje się na około 300 tysięcy–500 tysięcy (ostatnia liczba uwzględnia również następną generację). Natomiast łączna liczba użytkowników języka słoweńskiego w Słowenii oraz poza jej granicami wynosi około 2,5 miliona.

Język słoweński genetycznie należy do grupy języków południowosłowiańskich. Na południu graniczy z językiem chorwackim, a ściśle z dialektem kajkawskim, spokrewnionym z nim w wysokim stopniu, oraz z dialektem czakawskim. Na zachodzie sąsiaduje z językiem włoskim oraz językiem furlańskim (friulskim), na północy z językiem niemieckim, natomiast na wschodzie z językiem węgierskim. Język słoweński styka się więc z jednym językiem pokrewnym i z czterema językami genetycznie odmiennymi zarówno w stosunku do niego, jak i do siebie nawzajem.

Usytuowany jest na granicy trzech dużych indoeuropejskich rodzin językowych – romańskiej, germańskiej i słowiańskiej – oraz pochodzącego z grupy ugrofińskiej języka węgierskiego. Fakt ten miał w ciągu wieków wpływ na kształt języka słoweńskiego.

Specyficzną cechą języka słoweńskiego jest jego duże zróżnicowanie dialektalne. Liczne gwary słoweńskie skupiają się w 47 dialektach, które z kolei tworzą siedem głównych grup dialektalnych: panońską, styryjską, karyńską, goreńską, rowtarską, przymorską i doleńską. Słoweńskie gwary i dialekty są ciągle żywe. Ich funkcjonowanie uzależnione jest przede wszystkim od położenia geograficznego, w przeciwieństwie do warunków społecznych, takich jak wiek, wykształcenie itp., które mają na nie niewielki wpływ.

Na podstawie gwar i dialektów kształtują się ponaddialektalne języki regionalne, używane w większych miastach – centrach poszczególnych regionów Słowenii. Specyficzny status ma język Lublany, która usytuowana jest na granicy goreńskiej i doleńskiej grupy dialektalnej. Ale oprócz tych dwóch elementów – z których aktualnie przeważa wpływ goreński, zaś wpływ doleński był silniejszy

w poprzednich wiekach – język słoweńskiej stolicy zawiera również cechy wnoszone do niego przez przybyszów ze wszystkich innych części kraju.

Mimo że język Lublany, podobnie jak inne języki regionalne, różni się od normy słoweńskiego języka literackiego, głównie z powodu redukcji wokalnej, to zauważalne jest przyjmowanie przez niego funkcji potocznej słoweńszczyzny, czyli języka ogólnosłoweńskiego. Jednym z powodów tego procesu jest fakt używania języka Lublany w niektórych stacjach radiowych i telewizyjnych, zwłaszcza od lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

Słoweńcy (*Slovenci*) nazywają swój język słoweńskim (*slovenski jezik, slovensčina*), a państwo Słowenia (*Slovenija*)³. Nazwy te nawiązują do starej wspólnej nazwy rodowej Słowian. Nazwy *słoweński* i *słowiański* (*slovenski* i *slovanski*) dawniej były często używane wymiennie, ich ściśle rozróżnienie nastąpiło w wieku XIX.

W okresie średniowiecza Słoweńcy byli w języku łacińskim określani jako *Sclavi*. Nazwa ta może się co prawda odnosić również do Słowian w ogóle, ale równie dobrze może oznaczać konkretną wspólnotę etniczną zamieszkującą terytorium od Wschodnich Alp do Adriatyku i Panonii Zachodniej. W języku niemieckim, także od średniowiecza, na określenie Słoweńców używano wyrazu *Windisch*.

Historycznie uwarunkowany podział terytorialny ziem zamieszkanymi przez Słoweńców przyczynił się do tego, że w ciągu wieków Słoweńcy używali w stosunku do siebie nazw Kraińcy, Styryjczycy i Karyntyjczycy (*Kranjci, Štajerci, Korošci*). Ta historycznie utrwalona świadomość przynależności regionalnej jest dziś nadal silna, ciągle podtrzymywana przez dialekty.

Spśród powyższych nazw regionalnych najwcześniejszy jest wyraz Karyntyjczyk, który wywodzi się z jeszcze wcześniejszej formy Karantanin (*Karantanec*). Nazwa Krainiec już w XVI wieku bywała używana na określenie słoweńskich mieszkańców sąsiednich regionów Krainy (np. Styrii). Mogła więc oznaczać także przynależność etniczną, a nie tylko regionalną. Krainiec był zatem równoznaczny z określeniem Słoweniec – funkcjonuje to do dziś, ale już raczej tylko jako określenie żartobliwe.

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Okres piśmiennictwa średniowiecznego

³ Określenie *Slovenia* Słoweńcy stosowali również dla nazwania zamieszkanymi przez siebie terenów, znajdujących się poza obszarem ziem zjednoczonych w monarchii habsburskiej. Dotyczy to regionu *Beneška Slovenija* (Słowenia wenecka), który w latach 1420–1797 znajdował się pod zwierzchnictwem Republiki Weneckiej, oraz terenów będących pod panowaniem węgierskim, w stosunku do których od końca XVIII do początku XX wieku używano nazwy *Slovenska krajina* (dzisiejsze Prekmurje i Porabje).

Początek rozwoju słoweńskiego jako języka odrębnego był uwarunkowany osiedleniem się Słowian w drugiej połowie VI wieku we Wschodnich Alpach, w tym zarówno na ziemiach dzisiejszej Słowenii, jak i przede wszystkim na dużo rozleglejszym obszarze położonym na północ od nich.

Wraz z wędrówką Słowian rozpoczęło się dialektyczne zróżnicowanie języka prasłowiańskiego i na wspomnianym obszarze stopniowo rozwijał się dialekt, nazywany we wczesnej fazie alpejskim językiem słoweńskim, będący przodkiem dzisiejszej słoweńszczyzny. W momencie powstania księstwa Karantanii (około drugiej połowy VII wieku), z czym wiązała się również akcja chrystianizacyjna (od połowy VIII wieku), rozpoczął się proces funkcjonalnego rozwarstwienia języka, można bowiem przypuszczać, że zaczął się wtedy kształtować swoisty język kulturowy uwarunkowany określonymi funkcjami politycznymi i religijnymi.

Język słoweński był używany w czasie obrzędu intronizacji książąt karantańskich, co utrzymało się aż do późnego średniowiecza, a więc jeszcze długo po upadku Karantanii. O używaniu w średniowieczu języka słoweńskiego w funkcji reprezentacyjnej świadczą również słowa powitania *buge waz primi gralva Venus* („Niech Bóg Panią przyjmie, królowo Wenus”), wypowiedziane przez władcę Karyntii Bernarda, które przytacza Ulrich von Liechtenstein w swojej powieści rycerskiej *Frauendienst* z 1255 roku.

Wraz z przyjęciem chrześcijaństwa zaczęła się tworzyć terminologia religijna, w związku z czym z innych języków zostały przejęte nowe wyrazy albo też stare zyskały nowe znaczenie. Język słoweński był używany przede wszystkim w katechezie i podczas obrzędów, w których nie stosowano łaciny, dlatego powstały tłumaczenia podstawowych modlitw i pieśni.

W powyższy kontekst wpisuje się geneza powstałych między rokiem 972 a 1039 *Fragmentów fryzyńskich (Brižinski spomeniki)*⁴, najstarszego rękopisu słoweńskiego oraz – obok staro-cerkiewno-słowiańskich *Fragmentów kijowskich (Mszału kijowskiego)* – najstarszego tekstu w języku słowiańskim. *Fragmenty fryzyńskie*, aktualnie znajdujące się w zbiorach Biblioteki Państwowej w Monachium, powstały albo na obszarze Karyntii, albo w mieście Freising w Bawarii. Składają się na nie trzy teksty obejmujące odpowiednio po dwie, cztery i trzy strony. Pierwszy tekst *Glagolite po nas redka slovesa* oraz trzeci *Jaz se zaglagolo zlodieu* stanowią formuły spowiedzi powszechnej, natomiast tekst drugi *E'te bi ded naš ne sǎgrešil* to kazanie o grzechu i pokucie. Wszystkie trzy teksty zapisane są łacinką, wywodzącą się z karolińskiej minuskuły.

Pod względem językowym *Fragmenty fryzyńskie* są jeszcze co prawda dość bliskie prasłowiańszczyźnie, zwłaszcza w zakresie morfologii (zachowany jest aoryst, imperfektum, rzeczownikowa odmiana przymiotników oraz większość

⁴ Nazwę miasta Freising przetłumaczył na słoweński jako Brižin Anton Janežič w swojej gramatyce z 1854 roku. Nazwa *Brižinski spomeniki* jako fonetycznie odpowiednia, choć historycznie nieuzasadniona forma, upowszechniła się w języku słoweńskim.

odmian rzeczowników), jednak zaznaczają już w nich swoją obecność również tendencje rozwojowe języka słoweńskiego i to zarówno na płaszczyźnie morfologii (zaimkowa, złożona odmiana przymiotników, deklinacje rzeczowników mieszają się i odchodzą od tematycznego kryterium podziału na rzecz kryterium rodzajowego), jak i fonetyki (*y* zachowało się tylko po spółgłoskach labialnych, a w pozostałych pozycjach przeszło w *i*, dawne półsamogłoski jerowe ujednoliciły się, a następnie w pozycji mocnej uległy wokalizacji).

Słoweńskich zabytków językowych, pochodzących z epoki średniowiecza, nie zachowało się zbyt wiele. Łącznie z *Fragmentami fryzyńskimi* jest ich około 15. W większości przypadków są to teksty dość krótkie. Powstały w XIV i XV wieku, a to oznacza, że od *Fragmentów fryzyńskich* aż przez cztery stulecia brak większych poświadczeń językowych. Czternasto- i piętnastowieczne rękopisy słoweńskie wykazują już cechy poszczególnych dialektów słoweńskich (dzisiejszych grup dialektalnych), które zaczęły się formować w XII wieku. Na powstanie dialektów złożyły się zarówno przyczyny wewnątrzjęzykowe, jak i warunki geograficzne (góry, lasy) oraz społeczno-historyczne (przesiedlenia, kolonizacje, podział administracyjny i kościelny terytorium słoweńskiego, brak wspólnego, centralnego ośrodka).

Drugim w kolejności najstarszym słoweńskim zabytkiem językowym, którego poszczególne części pochodzą z lat 1362 i 1390, jest *Rękopis z Rateč* zwany też *Rękopisem celowieckim*. Zabytek powstał w Karyntii, w miejscowości Rateče, a obecnie przechowywany jest w Klagenfurcie – w miejscu swego odnalezienia. Zawiera trzy modlitwy: *Ojciec nasz* (*Oča naš kir si v nebesih*), *Zdrowaś Mario* (*Češčena si Marija*) i *Skład Apostolski* (*Jast verujo vu boga očo*). *Rękopis z Rateč* jest pod względem językowym mieszany – oprócz pojedynczych cech charakterystycznych dla dialektów karyneckich, zawiera jeszcze kilka właściwości typowych dla dialektów doleńskich oraz w zdecydowanej większości cechy goreńskie.

Ten sam zestaw modlitw (*Oča nas ker si v nebesih*, *Češena si Marija*, *Jest verjo na boga*) zawiera również kolejny słoweński zabytek językowy *Starogórski rękopis*, pochodzący z lat 1492–1498. Składają się nań dwie karty w księdze Bractwa św. Marii na Starej Górze (wł. Castelmonte) koło Cividale, a więc jest to zabytek, który powstał na zachodnim krańcu obszaru słoweńskiego. *Starogórski rękopis* pod względem językowym zawiera elementy kilku dialektów: goreńskiego, notrańskiego i doleńskiego. Posiada również, choć nieliczne, cechy charakterystyczne dla dialektu wenecko-słoweńskiego, używanego na terenie powstania zabytku.

Ostatni obszerniejszy słoweński zabytek językowy, który zasługuje na uwagę, to przechowywany w Lublanie *Rękopis ze Stičny*. Zabytek powstał w klasztorze cystersów w regionie Dolenjska i pod względem językowym wykazuje lokalne cechy dialektalne. Zawiera inwokacyjną modlitwę przed kazaniem (*Milost inu gnada našiga gospodi*) i pieśń *Salve Regina* (*Češtjena bodi*) – oba teksty w roku 1428 zostały zapisane przez czeskiego mnicha – oraz początek wielkanocnej pieśni (*Náš gospud je od smrti vstal*) i dwie formuły spowiedzi powszechnej (*Ja se*

adpovem hudiču I i II) z 1440 roku, które wykazują podobieństwo do początkowej części trzeciego tekstu *Fragmentów fryzyńskich*. Warto przy tym zauważyć, że wszystkie omówione do tej pory obszerniejsze rękopisy słoweńskie mają podobną zawartość. Widoczne są między nimi wyraźne paralele, które dowodzą pewnych powiązań czy też procesu kontynuacji.

Pozostałe słoweńskie średniowieczne zabytki językowe to teksty w większości dużo krótsze, pochodzące najczęściej z XV stulecia. Tak samo jak opisane powyżej sztandarowe zabytki również i one dostarczają istotnych informacji na temat rozwoju i użycia języka słoweńskiego. Zdecydowana większość z nich – notatki o intencjach mszalnych – ma charakter czysto administracyjny (zapisy od 1492 roku w *Rękopisie czarnej*), inne to teksty prawne, jak na przykład formuły przysięg mieszczkańskich. Wśród zachowanych tekstów można odnaleźć również krótki szkic kazania czy takie perełki, jak fragmenty poezji świeckiej o tematyce miłosnej oraz dwa wielojęzyczne wiersze Oswalda von Wolkensteina z lat 1416–1417. W rękopisach poświadczono są też formy liczebników głównych i nazwy miesięcy. W 1515 roku język słoweński po raz pierwszy pojawił się w druku – na ulotce zawierającej pieśń zbuntowanych chłopów w tekście w języku niemieckim znalazły się słowa *stara pravda* i *le vkup uboga gmajna*.

W większości zabytków dają się wyodrębnić elementy kilku dialektów, co świadczy o tym, że w języku rękopisów zaznaczała się wyraźna tendencja do ponaddialektalności i tym samym dążenie do tego, żeby był on rozumiany na szerszym obszarze niż tylko tam, gdzie dany tekst powstał. Taka tendencja jest charakterystyczna dla języka kulturowego. Język słoweński w średniowieczu, mimo posiadania pewnej tradycji, nie był jednak jednolity i funkcjonował przede wszystkim w formie mówionej. Również w zakresie ortografii język zabytków nie wykazywał jeszcze żadnych znamion unormowania. Zauważalny był zwłaszcza brak konsekwencji w zapisie słoweńskich fonemów (*c, z, s, č, ž, š, j, k*), który się pojawiał w obrębie jednego tekstu, a nawet w obrębie jednego leksemu. W zapisie fonemów widoczne są wpływy z języka niemieckiego i, rzadziej, z włoskiego. Zarówno autorzy, jak i kopiści tekstów nie zawsze byli Słoweńcami, na co wskazują pojawiające się obcojęzyczne interferencje oraz charakterystyczne błędy. Poszczególne zabytki pochodzą z różnych części obszaru słoweńskiego, w większości przypadków z części centralnej i zachodniej. To upoważnia do przypuszczeń, że piśmiennictwo w okresie średniowiecza było obecne na większości ziem słoweńskich.

Protestancki język literacki

Przełomowy okres w historii języka słoweńskiego rozpoczął się w połowie XVI wieku wraz z piśmienniczą działalnością protestantów. Najważniejszą postacią

słoweńskiej reformacji był Primož Trubar (1508–1586), który jeszcze jako ksiądz katolicki wykazywał duże zainteresowanie ideami reformacyjnymi, czym zresztą naraził się przedstawicielom austriackich władz regionalnych. W konsekwencji, ratując się przed więzieniem, udał się w 1548 roku do Niemiec, gdzie ostatecznie przyjął wyznanie protestanckie i gdzie narodziła się idea szerzenia nowej wiary wśród rodaków za pomocą słowa drukowanego. Idea ta znalazła swoje urzeczywistnienie w roku 1550, kiedy Trubar napisał dwie pierwsze książki w języku słoweńskim: *Catechismus* (1551) i *Abececlarium* (1551). Inicjowały one imponujący dorobek piśmienniczy Trubara, obejmujący łącznie ponad 20 dzieł. Działalność kulturalna czołowego słoweńskiego protestanta obejmowała również utworzenie w niemieckim Bad Urach *Zakładu biblijnego* (1560–1564), w którym obok książek słoweńskich wydawane były tłumaczenia w języku chorwackim i włoskim, w głagolicy, cyrylicy i łacinie.

W latach 1561–1564 Trubar, przebywając w Lublanie, dokąd na krótko wrócił z wygnania, pełnił funkcję zwierzchnika całego „Kościoła Języka Słoweńskiego”⁵. Wydał wówczas dzieło *Cerkovna ordninga* (1564) zawierające plan organizacji silnej wspólnoty kościelnej, tożsamej z państwową, które ostatecznie przypieczętowało los Trubara jako wygnańca z ojczyznej ziemi. Już do końca życia jego przystanią były Niemcy, gdzie nadal pisał i wydawał księgi. Mimo że skonfiskowana przez władze *Cerkovna ordninga* nie zaistniała jako obowiązujący dokument prawa kościelnego, to jednak opisany w niej system organizacji kościelnej został urzeczywistniony.

Najważniejszym dziełem Trubara jest przekład *Nowego Testamentu*, który był publikowany w częściach w latach 1555–1577, całość zaś doczekała się pełnego wydania w roku 1582. Ze *Starego Testamentu* natomiast przełożył na język słoweński *Psalmy* (1566). Trubar ma na swoim koncie również dzieła poświęcone dogmatom wiary protestanckiej, jak *Articuli oli dejli te prave stare Vere Kerščanske* (1562), stanowiące syntezę pochodzących z różnych źródeł prawd wiary protestanckiego Kościoła słoweńskiego, oraz *Formula concordiae* (około 1581 roku), które wprowadzało na obszar słoweński już tylko dogmaty wyznania augsburskiego. Ważną część piśmiennictwa Trubara stanowiły katechizmy, których napisał łącznie cztery (w latach 1550, 1555, 1567 i 1574), często włączając do nich pieśni religijne swojego autorstwa. Pozostałe ważniejsze dzieła Trubara to kalendarze (*Ta slovenski koledar*, 1557, 1582), postylle (*Ena kratka postila*, 1558) oraz słoweński przekład *Postylli Domowej* Marcina Lutra (ukazała się w roku 1595 jako ostatnia słoweńska publikacja protestancka). Na uwagę zasługują również przedmowy autorstwa Trubara, które umieszczał albo w swoich dziełach, albo w księgach innych autorów. Najważniejsza z nich to przedmowa do przekładu *Nowego Testamentu* (*Tiga noviga testamenta ena dolga predgovor*), która jest obszernym traktatem religijnym. Za sprawą swego ogromnego dorobku piśmienniczego, do którego wprowadził język słoweński, przejęty później przez

⁵ Oficjalna nazwa słoweńskiego protestanckiego Kościoła narodowego.

kolejnych autorów, Trubar funkcjonuje w słoweńskiej świadomości jako twórca słoweńskiego języka literackiego i pionier słoweńskiego piśmiennictwa. Jak słusznie zauważa Igor Grdina, do Trubara język słoweński był zapisywany, od Trubara jest pisany.

Trubar, pełniąc posługę kapłańską, pracował w różnych częściach terytorium słoweńskiego i w związku z tym doskonale zdawał sobie sprawę z istniejących różnic dialektalnych w obrębie ojczystego języka. Pisząc swoje dzieła, za podstawę języka literackiego wybrał język centralnie położonej na obszarze słoweńskim Krainy, jako ten, który był najbardziej zrozumiały dla Słoweńców ze wszystkich pozostałych regionów. W języku Trubara, jako Doleńca, można odnaleźć charakterystyczne dla dialektów doleńskich kontynuanty *ei* < *ě* oraz *u* < *o* (np. *lejt*, *Bug*) – obok występujących także w jego języku obocznych realizacji *e* i *o*, które prawdopodobnie były wynikiem wpływu gwary lublańskiej, a równocześnie dowodem ponaddialektalnego charakteru języka Trubara⁶.

Fonemy [c] i [č] Trubar konsekwentnie zapisywał za pomocą znaków *z* i *zh*, z mniejszą natomiast konsekwencją, a czasami zamiennie, stosował zapis *f* i *fh* dla fonemów [s] i [š] oraz *s* i *sh* dla [z] i [ž]. Taką ortografię wprowadził później w swej gramatyce Adam Bohorič (1520–1598) i, nazwana od nazwiska autora *bohoričica*, funkcjonowała w języku słoweńskim aż do połowy XIX wieku.

Od strony stylistycznej język Trubara charakteryzuje się bardzo długimi i rozbudowanymi zdaniami, pisane przez niego teksty składają się z zamkniętych i tworzących odrębne całości akapitów. Argumentacja stosowana przez pisarza odznacza się wysokim stopniem racjonalności. W swoich tekstach Trubar stosuje stosunkowo mało środków ekspresji językowej. W tym zakresie pewnym wyjątkiem są charakterystyczne dla jego stylu, a także dla ówczesnej stylistyki, tzw. podwójne formuły, czyli współrzędnie złożone związki wyrazów synonimicznych (np. *molio inu pro[sio Boga]*). Charakterystycznym elementem różniącym język Trubara od współczesnej normy literackiej są germanizmy, których pisarz ze swego języka nie rugował, uznając za nadrzędny cel zrozumiałość języka.

Szczytowym osiągnięciem słoweńskiego protestantyzmu, a wraz z nim słoweńskiego języka literackiego, jest – dokonany przez Jurija Dalmatina (około 1547–1589) – przekład całego *Pisma Świętego* (1584). *Biblia tu je vse svetu pismu* została wydana w Wittemberdze przy finansowej pomocy stanów trzech słoweńskich jednostek administracyjnych (*dežel*): Krainy, Styrii i Karyntii. Pod względem językowym przekład zatwierdziła specjalna komisja rewizyjna złożona z przedstawicieli tych wszystkich ziem.

Przekład dzieła tak wymagającego pod względem nie tylko intelektualnym, ideowym, ale również literackim, jakim jest *Biblia*, niezbitcie dowodził wszechstronności i wysokiego stopnia rozwoju języka słoweńskiego. Język Dalmatina stanowi kontynuację tradycji językowej Trubara, choć oczywiście odznacza się nieco młodszymi cechami niż język wielkiego poprzednika. Dalmatin stosuje

⁶ We współczesnym języku literackim występują jedynie *e* oraz *o*.

bardziej konsekwentny zapis fonemów *c, s, z, č, š, ž*, który opiera na Sebastjanie Krelju (1538–1567), autorze *Biblii dziecięcej* (1566) i *Postylli słoweńskiej* (1567), wykazującym duże zainteresowanie kwestiami ortografii. Interesującym dodatkiem do przekładu *Biblii* był *Register*, czyli słowniczek słoweńskich dialektałnych synonimów, mający ułatwić zrozumienie tekstu wszystkim Słoweńcom.

W tym samym roku, w którym ukazał się przekład *Biblii*, opublikowana została pierwsza gramatyka języka słoweńskiego *Arcticae horulae succisivae* (*Zimske urice proste*) autorstwa wspomnianego już A. Bohoriča, która dokonywała kodyfikacji normy języka literackiego. Leksyka słoweńskiego języka literackiego została natomiast zebrana w wydanym w 1592 roku niemiecko-łacińsko-słoweńsko-włoskim słowniku Hieronima Megisera *Dictionarium quatuor Linguarum*. Bez żadnych odniesień do słoweńskiej tradycji protestanckiej powstał kolejny słownik zawierający słoweńską leksykę – włosko-słoweński *Vocabolario Italiano e Schiavo* (1607) Gregoria Alasii da Sommaripy.

Słoweńscy protestanci w okresie od przełomowego roku 1550 do końca XVI wieku wydali około 50 ksiązek. W dziełach tych zdecydowanie przeważają treści religijne, jednak protestanckiemu dorobkowi postrzeganemu jako całość nie można odmówić funkcjonalnej różnorodności oraz wysokiego stopnia rozwoju używanego przez nich języka, który z powodzeniem obsługuje zarówno rozprawy teologiczne czy teksty prawne, jak i teksty o cechach eseistycznych, a nawet poetyckich. Podobnie jak protestancki „Kościół Języka Słoweńskiego”, stanowiący pierwszą w historii instytucję ogólnosłoweńską, tak samo zapoczątkowany przez protestantów słoweński język literacki spełniał rolę jednoczącą Słoweńców. Obejmował bowiem całe terytorium słoweńskie bez względu na jego podział dialektałny i administracyjny, zachowując wewnętrzną jednolitość, stąd też był zrozumiały dla każdego Słoweńca.

Katolicka odnowa XVII i XVIII wieku

Początek XVII wieku przyniósł na ziemiach słoweńskich zwycięstwo katolickiej kontrreformacji. Poza zasięgiem ruchu kontrreformacyjnego znalazł się jedynie region Prekmurje, którego tereny objął pokój religijny, co pozwoliło na przetrwanie tam wyznania protestanckiego. Prześladowania ze strony zwycięskiej reakcji katolickiej, kierowanej przez biskupa lublańskiego Tomaža Hrena (1560–1630), objęły zarówno samych protestantów, jak i ich dzieła – posuwano się do wandalckiego palenia protestanckich ksiązek. Słoweńscy protestanci zostali postawieni przed koniecznością wyboru: musieli do roku 1603 albo powrócić na łono katolicyzmu, albo opuścić ojczysty kraj. Przymusowy wyjazd wielu uzdolnionych i twórczych jednostek przerwał naturalny proces rozwoju społeczeństwa słoweńskiego. Zaprzestanie pisania i wydawania ksiązek po słoweńsku było jedną z wielu strat.

Przedstawiciele strony katolickiej nie dostrzegali wówczas jeszcze potrzeby pisania ksiąg z myślą o wiernych, w rezultacie czego w okresie kontrreformacji wydane zostały tylko trzy książki. W 1574 roku ukazała się publikacja jezuitów – katechizm, który nie zachował się do naszych czasów, następnie w 1613 roku, już po wypędzeniu protestantów, biskup Hren wspólnie z jezuitą Janezem Čandkiem (1581–1624) wydał w dość dużym nakładzie księgę *Evangelia inu listuvi*, a następnie jeszcze *Kanizijev Mali katekizem* (1615). Po tych publikacjach, aż do roku 1672, nie ukazała się żadna drukowana książka w języku słoweńskim. W okresie aktywności ruchu kontrreformacyjnego powstało co prawda kilka dzieł, ale pozostały one w formie rękopiśmiennej. Są to: religijno-medytacyjny tekst *Šula tige premisslujvana* (*Szkola rozmyślenia*) (1642) księdza Adama Skalara, pochodzący z 1659 roku przekład *O naśladowaniu Chrystusa* Tomasa a Kempis autorstwa jezuita Andreja Jankoviča oraz zbiór modlitw i pieśni religijnych *Liber cantionum Carniolicarum* (zwany także *Rękopisem z Kalobja*), który stanowi jednocześnie pierwszy zabytek piśmiennictwa pochodzący z regionu Styrii.

Tradycja słoweńskiego języka literackiego została w tym okresie podtrzymana za sprawą *Biblii Dalmatina*, z której dzięki pozwoleniu uzyskanemu u papieża przez biskupa Hrena korzystali księża katolicy. Również wspomniane już wydane przez Hrena i Čandka *Ewangelie* i *Listy Apostolskie* oraz ich późniejsze wydania publikowane aż do XVIII wieku stanowiły niemal kopię przekładu Dalmatina. Katolicy redaktorzy z tekstu protestanta usunęli jedynie germanizmy, zastępując je leksemami słoweńskimi – czym dali zresztą początek tradycji słoweńskiego puryzmu językowego. Dzięki praktycznemu użyciu w kościołach słoweński język literacki utrzymał się również wśród świeckiej części społeczeństwa. Szkolnictwo w języku słoweńskim w tym czasie nie istniało.

Zakres użycia języka słoweńskiego rozszerzył się już wówczas poza sferę Kościoła i swym zasięgiem objął również administrację i sądownictwo, co potwierdzają pochodzące z XVII wieku dokumenty: testamenty, formuły przysięg, reguły bractw religijnych oraz inne teksty prawne. Wśród zachowanych dokumentów w języku słoweńskim na szczególną uwagę zasługuje niezwykle cenna, pochodząca z końca XVII wieku, prywatna korespondencja między hrabiną Marią Isabellą Marenzi i jej matką baronową Ester Maksimiliani Coraduzzi. Szczególna wartość tych listów tkwi nie tylko w tym, że stanowią przykład wysokiego stylu języka słoweńskiego w użyciu prywatnym, ale przede wszystkim w fakcie, że obalają ogólnie przyjęty stereotyp, jakoby szlachta w Słowenii nie znała języka słoweńskiego. Rozpowszechnił się on między innymi za sprawą Janeza Vajkarda Valvasora (1641–1693), który w swej *Sławie księstwa Krainy* (*Slava vojvodine Kranjske*, oryg. *Die Ehre des Herzogtums Krain*, 1689) stwierdził: „Języka niemieckiego używają przede wszystkim szlachta i ludzie wykształceni za pisma przeróżne, a słoweńskiego używają chłopci i prości ludzie”. A jednak monumentalne dzieło Valvasora, napisane oczywiście w języku niemieckim, poprzedzone zostało słoweńską odą na cześć autora napisaną przez Josefa Sisentschelliego,

która stanowi jeden z nielicznych przykładów świeckiej poezji w języku słoweńskim pochodzącej sprzed XVIII wieku.

Koniec XVI i cały wiek XVII to okres, kiedy w języku słoweńskim dokonują się duże zmiany fonetyczne. Zachodzące wówczas zjawisko przejścia [l] w pozycji wygłosowej i przed spółgłoską w dwuwargowe [ɫ] (*pisal*) ze względu na istniejącą już tradycję pisowni etymologicznej i morfologicznej stało się problemem ortograficzno-ortoepicznym, aktualnym do dziś. W zapisie stosowanym przez protestantów fonem [l] oddawał zgodny z wymową grafem *l*, natomiast w powstałym na zachodnich terenach słoweńskich siedemnastowiecznym słowniku Alasii da Sommaripy występuje zapis *u*. Kolejna zmiana to tzw. moderna redukcja samogłosek nieakcentowanych, które ulegają redukcji jakościowej, zmieniając barwę, lub ilościowej, skracając się lub nawet zanikając. W rezultacie tych procesów język słoweński w warstwie artykulacyjnej w znacznym stopniu oddalił się od normy literackiej z okresu reformacji. Zjawisko to miało różny charakter w poszczególnych dialektach. Zastój w publikowaniu książek i w konsekwencji tego znikomy wpływ literackiego języka pisanego spowodował stopniowe przedostawanie się cech języka mówionego poszczególnych regionów i dialektów do języka pisanego.

Ludvik Schönleben (1618–1681), który, publikując w 1672 roku kolejne wydanie księgi *Evangeliji in listi*, zakończył okres zastoju w drukowaniu słoweńskich książek, we wstępie do niej apelował do słoweńskich pisarzy o zachowanie jednej wspólnej ogólnosłoweńskiej normy języka pisanego. Dawał przy tym przyzwolenie na regionalną dialektalną wymowę: „pizmy podług zwyczaju rodu, mówmy podług zwyczaju regionu” („scribamus more gentis, loquamur more regionis”).

Koniec XVII wieku w piśmiennictwie słoweńskim należał niewątpliwie do Matii Kastelca (1620–1688), najpłodniejszego pisarza tego czasu. W jego dorobku znalazły się takie książki, jak zbiór modlitw i pieśni *Bratovske bukvice* (1678), utwór o charakterze medytacyjnym *Nebeški cil* (1684), katechizm dla dzieci oraz przekład z języka niemieckiego katechizmu *Navuk kristjanski* (1688). Część dzieł Kastelca pozostała w rękopisach, między innymi nowa edycja *Pisma Świętego*, przekład *O naśladowaniu Chrystusa* oraz łacińsko-słoweński słownik. Styl Kastelca odznaczał się już bardzo wyraźnymi cechami barokowymi, był przeładowany figurami retorycznymi i metaforami, ale mimo to kompozycja tekstu wykazywała duży rygorizm.

W piśmiennictwie słoweńskim z początku XVIII stulecia dominuje religijna literatura przeznaczona dla duchowieństwa, przede wszystkim podręczniki dla księży, a wśród nich zbiory kazań. Najwybitniejszym autorem powstałych w tym czasie kazań w języku słoweńskim był kapucyn Janez Svetokriški (Tobija Lionelli, 1647–1714) pochodzący z Vipavy. Kazania jego autorstwa reprezentowały rozwinięty styl barokowy. Ogromny talent literacki Svetokriškego przyczynił się

do nadania mu miana prekursora słoweńskiej prozy narracyjnej. Swoje kazania opublikował w pięciotomowym zbiorze *Sveti priročnik* (*Sanctum promptuarium*, 1691–1707). Kaznodziejską działalność Svetokriškego kontynuowali kapucyn Rogerij Ljubljanski (1667–1728) oraz jezuita Jernej Basar (1683–1738), których zbiory kazań również zostały opublikowane.

Dopiero później w XVIII wieku na plan pierwszy wysunęła się nabożna literatura przeznaczona dla wiernych. Kilku autorów, jak Ahacij Steržinar (1676–1741), Primož Lovrenčič, Filip Jakob Repež (1726–1773), Maksimilijan Redeski (1740–1814), opublikowało zbiory pieśni religijnych. Dużą popularnością wśród czytelników cieszył się dokonany przez Mihe Paglovca (1679–1759) przekład dydaktycznej *Księgi Tobiasza* (1733) pochodzącej z kanonu *Starego Testamentu*. Publikacja ta miała wiele wznowień – również pod tytułem *Zvesti tovarš* – zawierających dodatkowo prosty elementarz.

Z myślą o ułatwieniu wiernym rozumienia prawd wiary powstał także w tym okresie oparty na tekstach ewangelistów wielkanocny dramat pasyjny *Škofjeloški pasijon* (1721) autorstwa kapucyna ze Škofji Loki ojca Romualda Štandreškego (Lovrenc Marušič, 1676–1748). W odróżnieniu od tworzonych po łacinie współczesnej jezuickiej dramaturgii szkolnej, która była przeznaczona dla elit, „Škofjeloška pasja” miała na celu dotarcie do szerokich rzesz odbiorców⁷.

Wśród dzieł pozostawionych przez innego kapucyna, Hipolita Novomeškego (Janez Adam Gaiger, 1667–1722), poza pozycjami typowo religijnymi, jak *Ewangeliji in apostolska pisma* (1715) czy przekład *O naśladowaniu Chrystusa* (1719), znalazło się dzieło leksykograficzne – rękopis słownika łacińsko-słoweńskiego. Hipolit Novomeški dokonał również wznowienia w 1715 roku gramatyki Bohoriča, po uprzednim wprowadzeniu do niej poprawek.

Okres regionalnych wariantów języka literackiego

W XVIII wieku, niezależnie od istniejącej tradycji centralnosłoweńskiego języka, ukształtował się prekmurski język literacki. Prekmurje jako najbardziej na północny wschód wysunięty region obszaru słoweńskiego znajdował się, począwszy od XI wieku, pod panowaniem węgierskim i był w związku z tym oddzielony od reszty terytorium słoweńskiego, które wchodziło w skład monarchii austriackiej. Taka sytuacja przyczyniła się również do tego, że jedynie na obszarze Prekmurja mogło przetrwać wyznanie protestanckie. I właśnie protestanci w sytuacji, kiedy prekmurcy Słoweńcy stracili prawo do szkolnictwa w języku ojczystym i do używania tego języka w kościele, zainicjowali drukowanie słoweńskich książek, zdając sobie sprawę, że jest to jedyna droga do zachowania wiary i świadomości narodowej.

⁷ W inscenizację odgrywaną na ulicach miasta zaangażowani byli miejscowi chłopcy i rzemieślnicy, często w liczbie dochodzącej do 300 osób.

Jako pierwsza książka został opublikowany przekład *Małego katechizmu* (1715) Marcina Lutra dokonany przez ewangelickiego pastora Franca Temlina. Spośród prekmurskich pisarzy ewangelickich na uwagę zasługuje Štefan Küzmič (1723–1779) – autor podręczników *Katekizem* (1752), *Abecednik* (1753), *Vöre krsčanske kratki navuk* (1754) oraz przekładu *Nowego Testamentu Nouvi zákon ali testamentom* (1771). Najważniejszy prekmurski pisarz katolicki to z kolei Mikloš Küzmič (1737–1804), który opublikował elementarz, katechizm i modlitewnik oraz przekład wybranych tekstów ewangelicznych *Svéti evangeliomi za nedele i svétke celoga lete* (1780). Poza wymienionymi pozycjami drukowanymi, ewangelickimi i katolickimi, z rejonu Prekmurja zachowało się 60 rękopisów zbiorów pieśni religijnych.

Produkcja wydawnicza w prekmurskim języku literackim, która poza pozycjami książkowymi obejmowała również prasę, trwała nieprzerwanie aż do roku 1919, kiedy nastąpiło zjednoczenie Prekmurja z pozostałą częścią Słowenii w ramach Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Od tego momentu do około połowy XX wieku następuje stopniowe przejmowanie przez prekmurskich Słoweńców ogólnosłoweńskiego języka literackiego i zespalanie z nim specyficznych elementów własnego języka.

Prekmurje nie posiadało własnego słoweńskiego ośrodka kulturalnego; większe centra religijne i administracyjne, które nań oddziaływały, były obcojęzyczne – węgierskie lub chorwackie. W zakresie fonetyki i morfologii język prekmurski opierał się na miejscowym gorycko-rawenskim dialekcie, pod względem leksykalnym również zawierał dużo słownictwa regionalnego, w tym wiele słów pochodzenia węgierskiego, także ortografia była oparta na węgierskiej (np. *sz* dla fonemu [s]).

Specyficzne derywaty powstałe na potrzeby terminologii religijnej dowodzą, że język liturgiczny, który w wieku XVIII stał się językiem literackim, stanowi kontynuację dawnej, cyrylo-metodiańskiej tradycji Dolnej Panonii. Przykładem mogą być takie pojęcia, jak *milost*, *razpeti*, *blagoslov*, mające swoje odpowiedniki w innych językach słowiańskich, natomiast w języku centralnosłoweńskim wśród tych pojęć często pojawiają się germanizmy: *gnada*, *križati*, *žegen*. W zakresie składni specyfika języka prekmurskiego przejawiała się w obecności imiesłowów przymiotnikowych i przysłówkowych pochodzących nie z gwar, ale z tradycji języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Podobnie brak w nim przedimka określo-nego, który w języku centralnosłoweńskim używany był od czasów Trubara aż do XIX stulecia.

Regionalny język literacki, który ukształtował się w Prekmurju, był wobec istniejącej tam sytuacji jedynym sposobem na przetrwanie języka słoweńskiego wśród prekmurskich Słoweńców. Ale kształtowanie się języków regionalnych nie dotyczyło tylko odseparowanego od pozostałych ziem słoweńskich Prekmurja.

W ciągu XVIII wieku regionalne warianty słoweńskiego języka literackiego powstawały również na ziemiach wchodzących w skład monarchii austriackiej.

W XVII i XVIII wieku do ogólnosłoweńskiej normy językowej ukształtowanej przez protestantów stopniowo przenikały elementy dialektów. W odpowiedzi na coraz większe różnice w języku poszczególnych pisarzy i tym samym coraz pilniejszą potrzebę normowania języka powstały w połowie XVIII wieku podręczniki językowe, słowniki – niestety rękopiśmienne – wznowiono gramatykę Bohoriča i słownik Megisera. Brak szkolnictwa w języku słoweńskim oraz ogólnosłoweńskich instytucji dodatkowo negatywnie wpływał na proces regionalnego różnicowania się języka. Poza tym niewątpliwie nie bez znaczenia jest fakt, że pojawiające się wówczas idee oświeceniowe zachęcały do pisania książek przeznaczonych dla prostego czytelnika, do którego najłatwiej dotrzeć, pisząc w języku, którym on sam mówi.

Poza językiem centralnosłoweńskim, zwanym też kraińskim, w największym stopniu kontynuującym tradycję języka ogólnosłoweńskiego (choć wówczas już coraz silniej zaznaczają się w jego pierwotnej doleńskiej podstawie goreńskie elementy dialektalne), ukształtowały się jeszcze dwa warianty języka literackiego: karynecki i wschodniostyryjski. Współistnienie tych trzech wariantów najlepiej ilustruje fakt wydania w drugiej połowie XVIII wieku jednego katechizmu w trzech wariantach językowych.

Wschodniostyryjska odmiana językowa zaczęła się kształtować w końcu XVII wieku, kiedy w Styrii rozpoczęto produkcję literacką. Najmocniejsze wpływy miejscowych dialektów można było zaobserwować właśnie w piśmiennictwie powstającym we wschodniej Styrii, zwłaszcza w Slovenskich goricach i Prekiji. Pod względem językowym obszar wschodniej Styrii należy do grupy panońskiej, podobnie jak wariant prekmurski, jednak z powodu dzielącej oba tereny granicy węgiersko-austriackiej każdy z nich rozwijał się osobno. Oba warianty – wschodniostyryjski i prekmurski – wykazują pokrewieństwo również z geograficznie i językowo bliskimi chorwackimi dialektami kajkawskimi.

Zarówno działalność piśmienniczo-literacka, jak i związana z nią działalność służąca podtrzymaniu słoweńskiej tożsamości narodowej odgrywała w Styrii bardzo ważną rolę ze względu na fakt silnej germanizacji większych ośrodków miejskich na tym terenie (Maribor, Celje, Ptuj). Działalność narodowa prowadzona przez słoweńskich duchownych uległa zdecydowanej intensyfikacji dzięki założeniu w 1810 roku w Grazu Towarzystwa Słoweńskiego oraz utworzeniu dwa lata później w miejscowym liceum katedry języka słoweńskiego⁸.

Najważniejsze miejsce wśród wschodniostyryjskich autorów przełomu XVIII i XIX wieku zajmują poeta Štefan Modrinjak (1744–1827) oraz poeta i bajkopisarz Leopold Volkmer (1741–1816). Język wschodniostyryjski znalazł swój opis w gramatyce *Lehrbuch der windischen Sprache* (1824) autorstwa Petra Dajnki (1787–1873). Dokonał on w niej również reformy ortografii, wprowadzając nowe

⁸ W liceum w Lublanie katedra języka słoweńskiego powstała w 1817 roku.

pismo pozbawione występujących w *bohoričici* dwuznaków – *dajnčice*. W nowym alfabecie, który przyjął się we wschodniostyryjskiej odmianie językowej, Dajnko napisał i opublikował pokaźną liczbę dzieł o tematyce religijnej i świeckiej, w tym również podręczniki szkolne. W *dajnčicy* pisał także inny reprezentant wschodniostyryjskiej literatury – poeta, kaznodzieja i działacz oświeceniowy Anton Šerf (1798–1882), który poza zbiorem kazań opublikował również tomik wierszy o tematyce świeckiej *Cvetenak ali Rožnek* (1839), będący ostatnią książką wydrukowaną w *dajnčicy*.

W XIX stuleciu we wschodniostyryjskim środowisku literackim coraz więcej pisarzy zaczęło dostrzegać znaczenie centralnej odmiany języka słoweńskiego i dążyć do tego, żeby dostosować do niej swój język. Prekursorem tej tendencji był Anton Krempl (1790–1844), pisarz, historyk i działacz narodowy, autor pierwszego obszerniejszego dzieła w języku słoweńskim opisującego historię Styrii *Dogodivšine štajerske zemle* (1845), które napisane zostało w ogólnosłoweńskim alfabecie *gajicy*. Za używaniem jednolitego języka na całym obszarze ziem słoweńskich opowiadał się również Anton Martin Slomšek (1800–1862), co propagował zarówno podczas swojej pracy dydaktycznej jako nauczyciel języka słoweńskiego, jak i w pisanych przez siebie tekstach. Zwolennikiem jedności języka słoweńskiego był także Anton Murko (1809–1871), autor gramatyki *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre* (1832) oraz słoweńsko-niemieckiego i niemiecko-słoweńskiego słownika (1834), postulujący w odróżnieniu od Dajnki, aby do jednolitego centralnosłoweńskiego języka włączyć również styryjskie cechy językowe. W swej gramatyce zestawiał poszczególne regionalne odmiany językowe, zarówno wariant centralnosłoweński, jak i styryjski oraz karyncki. Publikując swą gramatykę, Murko wybrał starą ogólnosłoweńską *bohoričice*, zdawał sobie bowiem sprawę, że stosowanie *dajnčicy* oznacza izolację styryjskich Słoweńców. Kolejne wydanie gramatyki ukazało się już w *gajicy*.

Z obszaru wschodniej Styrii pochodził również poeta Stanko Vraz (1810–1851), który jednak nie poparł zwolenników jedności języka słoweńskiego, natomiast uległ wpływowi idei iliryzmu i ostatecznie – po młodzieńczej twórczości we wschodniostyryjskiej odmianie języka – zdecydował się na tworzenie w ówczesnym ilirskim języku chorwackim.

Karyncka odmiana języka słoweńskiego ukształtowała się wokół ważnego ośrodka miejskiego, jakim był Klagenfurt (Celovec). Grupa dialektów karynckich jest dość bliska centralnosłoweńskiemu językowi z Krainy, w związku z czym niejednokrotnie karynccy Słoweńcy pełnili rolę pośrednika między Krainą i Styrią. W seminarium duchownym w Klagenfurcie kształcili się również Styryjczycy, w nim właśnie w latach 1829–1838 język słoweński wykładał wspomniany już Slomšek. Podobieństwo między sytuacją w Styrii i Karyntii polegało na po-

dobnym, silnym zagrożeniu germanizacją, która w takim stopniu nie dotyczyła Krainy.

Początek kształtowania się karynckiej odmiany języka literackiego wiąże się z wydaniem dwóch książek na nowo opracowanych przez klagenfurckich jezuitów: słownika Megisera (1744) i niemieckiego przekładu gramatyki Bohoriča (1758), zawierających wiele leksykalnych cech karynckich. Klagenfurckim jezuitą był też Ožbalt Gutsman (1727–1790), autor niemiecko-słoweńskiego słownika (1789) oraz gramatyki *Windische Sprachlehre* z roku 1777 (do 1824 roku wznawianej sześć razy), która na obszarze karynckiego wariantu języka literackiego miała istotne znaczenie. Jej autor popierał związek z językiem centralnosłoweńskim, choć mimo to wprowadzał również fonetyczne i fonologiczne karynckie cechy dialektalne. Gramatyka Gutsmana była w niejednym aspekcie odpowiedzią na *Krainšką gramatykę* (1768) Marka Pohlina (1735–1801). Najwybitniejszym kontynuatorem zainteresowań językowych i działalności narodowej Gutsmana był poeta, językoznawca i etnograf Urban Jarnik (1784–1844). W pisanych przez siebie pracach uwzględniał obok karynckiej również wschodniostyryjską odmianę języka oraz leksykę panońską, kierując się przy wyborze poszczególnych elementów zasadą etymologiczną. Na obszarze Karyntii podręczniki szkolne były częściowo dostosowane do karynckiej odmiany języka literackiego, a dotyczyło to przede wszystkim specyficznej leksyki (*barati* ‘pytać’) i fonetyki (*den*, *besieda*).

W nurt karynckiego wariantu słoweńskiego języka literackiego wpisuje się również działalność tzw. *bukovníków* (od *bukva* ‘książka’), czyli twórczość ludowa pisana przez prostych, chłopskich pisarzy, która szerzyła się zwłaszcza w XVIII wieku⁹. Najpłodniejszym pisarzem *bukovníkiem* był Andrej Šuster Drabosnjak (1768–1825), w którego twórczości na uwagę zasługują zwłaszcza liczne religijno-dydaktyczne dramaty, na przykład *Igra o izgubljenem sinu*, wystawiane przez amatorów. Język utworów pisanych przez *bukovníków* – ludzi nieposiadających wykształcenia – odznaczał się bardzo silnymi wpływami dialektu karynckiego.

Oświecenie i odrodzenie narodowe

Z początkiem słoweńskiego odrodzenia narodowego związana jest *Krainška grammatika* (1768 i 1794) Marka Pohlina. Dzieło to napisane jeszcze w języku niemieckim poprzedzone zostało wstępem o wyraźnej, nawet nieco radykalnej, wymowie odrodzeniowej. Pohlina, podkreślając szeroki zasięg języków słowiańskich, starał się wzbudzić w swoich rodakach poczucie dumy z bycia Słowianami i posługiwania się językiem słoweńskim. Pisząc o potrzebie znajomości języka

⁹ Były to przekłady, przeróbki, a także oryginalne teksty, przeważnie o tematyce religijnej, jednak nietraktowanej ortodoksyjnie. Największą sławą spośród dzieł *bukovníków* cieszył się anonimowy zbiór *Kolomonov žegen* (1750 i 1810) – książka ta miała jakoby uchronić żołnierzy od śmierci.

słoweńskiego, negatywnie oceniał fakt, że na ziemiach słoweńskich pierwszeństwo ma język niemiecki. Podejmując próbę kodyfikacji języka literackiego, Pohlin zdecydował się oprzeć go na gwarze lublańskiej, co jednak oznaczało ograniczenie go do centralnej kraińskiej odmiany i odrzucenie tradycji języka ogólnosłoweńskiego istniejącej od czasów protestanckich. W *Kraińskiej gramatyce* uwzględniona została redukcja samogłosek, dla oznaczenia nowo powstałej półsamogłoski był stosowany znak *e* (*lubem*, współcześnie *ljubim*). Dzieło Pohlina ze względu na swoje „kraińskie zawężenie” spotkało się z ostrą krytyką innych językoznawców. Krytyka ta z jednej strony wpłynęła stymulująco na powstawanie kolejnych gramatyk, podejmujących próby kodyfikacji innych regionalnych odmian języka słoweńskiego, z drugiej natomiast strony wywołała polemikę, podejmującą kwestię kształtu języka słoweńskiego, która w istotny sposób przyczyniła się do stworzenia wspólnej ogólnosłoweńskiej normy. Należy również zauważyć, że pod wieloma względami gramatyka Pohlina była udana – między innymi w unormowaniu form rzeczownika (np. N. l. poj., C. l. mn. *fantam*), co było w użyciu aż do połowy XIX wieku, kiedy przyjęte zostały nowe wspólne formy ogólnosłoweńskie.

Poza *Kraińską gramatyką* spośród pokaźnego dorobku piśmienniczego Pohlina na uwagę zasługuje oparty na wszystkich wcześniejszych słoweńskich rękopiśmiennych słownikach słownik *Tu malu besediše treh jezikov* (1781), do którego wprowadzona została również leksyka styryjska. Obok dzieł *stricte* językoznawczych Pohlin pisał także prace historyczne, podręczniki i materiały dydaktyczne z różnych dziedzin (arytmetyka, rolnictwo) wpisujące się w nurt oświeceniowych idei kształcenia ludu.

Pohlin położył również niemałe zasługi dla rozwoju słoweńskiej literatury, pobudził bowiem do tworzenia w języku słoweńskim świeckiej poezji na europejskim poziomie, przeznaczonej dla bardziej wymagających warstw społeczeństwa. Otóż do swojej *Kraińskiej gramatyki* dołączył rozprawę o metryce, stanowiącą pierwszy w historii słoweńskiej teorii literatury zarys poetyki. Wokół Pohlina zebrała się grupa twórców, którzy pisali wiersze, opierając się na jego poetyce. Należał do nich między innymi Janez Damascen Dev (1732–1786), redaktor i główny autor ważnego projektu słoweńskiego oświecenia – almanachu poetyckiego „Pisanice od lepeh umetnost” (1779–1781).

Wszechstronna twórczość i działalność Marka Pohlina odegrała istotną rolę w budzeniu wśród Słoweńców świadomości narodowej oraz w ożywianiu ich zainteresowania językiem ojczystym.

W roku 1774 w wyniku reformy Marii Teresy na obszarze ziem słoweńskich wprowadzone zostało obowiązkowe kształcenie dzieci. Zainteresowanie władz szkolnictwem wiązało się z dominującymi w ówczesnej Europie tendencjami oświeceniowymi. Ustawa wprowadzająca obowiązek szkolny określała jako język wykładowy niemiecki, jedynie nauka w klasach początkowych odbywała się po słoweńsku. Dzięki tej nowej sytuacji natychmiast zaczęto pisać słoweńskie podręczniki do szkół, co z kolei wpłynęło również na proces kształtowania się

w obrębie języka słoweńskiego specjalistycznej terminologii i stylu naukowego. Podręczników do kształcenia się potrzebowali również nauczyciele i księża.

Oprócz podręczników szkolnych w tamtym okresie powstawały różnego rodzaju specjalistyczne poradniki, na przykład z zakresu połoźnictwa, pszczelarstwa, weterynarii, mające na celu oświecanie ludu słoweńskiego. Jednym z bardzo płodnych reprezentantów tego nurtu był Valentin Vodnik (1758–1819), który w historii literatury słoweńskiej jest znany przede wszystkim jako wybitny poeta – twórca reprezentującej ówczesnie najwyższy poziom artystyczny poezji patriotycznej (*Pesme za pokušino*, 1806). Z popularnonaukowych wydawnictw Vodnika najbardziej reprezentatywne są poradniki *Kuharske bukve* (1799) i *Babištvo* (1818). Napisał również elementarz z gramatyką języka słoweńskiego *Pismenost ali grammatika za perve šole* (1811). Poza tym w latach 1795–1797 wydawał praktyczny kalendarz *Velika pratika*, który zawierał teksty popularyzujące wiedzę z zakresu różnych dziedzin: rolnictwa, geografii, matematyki, meteorologii, medycyny, etnografii itp. Vodnik był też redaktorem pierwszej słoweńskiej gazety „Lublanske novice” (1797–1800).

Ogromny wpływ na twórczość oraz zainteresowania Vodnika działalnością oświeceniową, mającą na celu przede wszystkim kształtowanie świadomości narodowej, miał jego mentor i przyjaciel baron Žiga Zois (1747–1819). W kręgu tego najważniejszego animatora słoweńskiego oświecenia skupieni byli głównie działacze narodowi reprezentujący różne dziedziny nauki i kultury: pisarz, dramaturg i historyk Anton Tomaž Linhart (1756–1795), działacz oświatowy Blaž Kumerdej (1738–1805), tłumacz Jurij Japelj (1744–1807), językoznawca Jernej Kopitar (1780–1844) i inni. Krąg barona Zoisa starał się nie tylko zadbać o kształcenie ludu słoweńskiego przez wydawanie popularnonaukowych publikacji, ale również miał na celu przyciągnięcie do kultury słoweńskiej mieszczań i inteligencji, co zamierzano osiągnąć za pomocą słoweńskich tekstów naukowych i literatury na odpowiednim wysokim poziomie. Zois pragnął jak największego rozszerzenia zakresu użycia języka słoweńskiego.

W kręgu Zoisa jednym z twórców najbardziej zasłużonych dla słoweńskiej kultury doby oświecenia był Anton Tomaž Linhart – ojciec słoweńskiego dramatu. Jego dwie komedie *Županova Micka* (1789) i *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790) na stałe weszły do kanonu słoweńskiej literatury. Od strony językowej w utworach Linharta interesujące jest, że stosował jeszcze protestanckie *u < o*, ale z drugiej strony w jego języku występowało więcej przykładów redukcji samogłosek.

Linhart zostawił swój ślad nie tylko w historii dramatu słoweńskiego, ale również w dziedzinie historii narodowej. Jest pierwszym słoweńskim historykiem, który zastosował narodową perspektywę oglądu historii Słoweńców – w swoim

dziele *Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije* (1788–1791) dał opis historii narodu słoweńskiego, a nie historii poszczególnych ziem, które Słoweńcy zamieszkiwali. Takie spojrzenie oczywiście sprzyjało budowaniu świadomości narodowej.

Pod koniec XVIII stulecia ukazał się drukiem pierwszy katolicki przekład całej *Biblii* (1784–1802) dokonany przez Janeza Japlja, Blaža Kumerdeja i ich współpracowników. Tłumacze ci oparli się na protestanckiej tradycji ogólnosłoweńskiego języka, choć dokonali jej uwspółcześnienia oraz dodali sporo cech goreńskich (częstsze *o* i *e*, rzadkie *u* i *ej*). Nie stosowali przedimka określonego i zaimków osobowych w mianowniku, ale z drugiej strony nie uwzględnili również redukcji samogłosek i większości zmian proponowanych przez Pohlina, dzięki czemu uniknęli zawężenia do wyłącznie języka Krainy. W tym czasie język słoweński był językiem już na tyle funkcjonalnie rozwiniętym – wykształcił styl naukowy, publicystyczny, artystyczny – i używanym w licznych publikacjach, przeznaczonych zarówno dla ludzi wykształconych, jak i dla prostych czytelników, oraz na coraz większym obszarze życia publicznego, że *Biblia* i teksty religijne, które do XVIII wieku dominowały, straciły pozycję najważniejszego wzorca normy językowej.

Kształtowanie się ogólnosłoweńskiego języka literackiego

Na przełomie XVIII i XIX wieku istniały na obszarze słoweńskim cztery – różniące się między sobą na wszystkich poziomach języka – odmiany słoweńskiego języka literackiego: krajińska, zwana też centralnosłoweńską, karyncka, wschodniostyryjska oraz prekmurska. Taka sytuacja była skutkiem silnego dialektalnego zróżnicowania obszaru słoweńskiego, istniejącego w jego obrębie podziału administracyjnego oraz braku ogólnosłoweńskich instytucji odgrywających rolę jednoczącą cały naród.

Równoległe z procesem kształtowania poszczególnych regionalnych wariantów języka słoweńskiego coraz bardziej umacniała się świadomość konieczności jego standaryzacji, w związku z czym powstawały liczne gramatyki. Po wydaniach krajińskiej gramatyki Pohlina (1768), karynckiej Gutsmana (1777), styryjskiej Mihaela Zagajška (1791) i kilku innych, które pozostały w rękopisie, w roku 1808 ogłoszona zostaje przełomowa publikacja – *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* wielkiego słoweńskiego sławisty Jerneja Kopitara. Już sam tytuł tej gramatyki, zawierający nazwy wszystkich ziem słoweńskich, zapowiada przewyższenie regionalnych podziałów w obrębie języka słoweńskiego. Kopitar oparł język literacki na centralnosłoweńskiej podstawie dialektalnej, pod względem fonetycznym i morfologicznym przez wprowadzenie *o* i *e* (*svet, gospod, malo*) zbliżył go do dialektów goreńskich, przy czym jednak nie uwzględnił redukcji samogłosek. Szukając form źródłowych pod względem etymologicznym, korzystał z pomocy języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, na-

zywanego we wczesnym okresie rozwoju nauki slawistycznej również językiem starosłoweńskim¹⁰. Uznając, że język, którym posługiwała się słoweńska inteligencja i mieszczaństwo, jest zbyt mocno zgermanizowany nie tylko leksykalnie, ale również słowotwórczo i składniowo, jako wzór dla języka literackiego postulował język słoweńskiego ludu. Do swej gramatyki Kopitar dołączył również przegląd historii rozwoju języka słoweńskiego, w którym opowiedział się za potrzebą reformy ortografii wprowadzającej dla oznaczenia każdego fonemu osobny znak.

Kopitar sam nie pisał w języku słoweńskim, ale do jego wskazówek stosowali się liczni pisarze, zwłaszcza księża, którzy, będąc w bezpośrednim kontakcie z wiernymi, dobrze znali składnię języka ludowego i mogli ją wprowadzać do języka literackiego. Żeby stwierdzić, czy dany element języka jest autentycznie słoweński, korzystali poza dialektami z niezgermanizowanego języka prekmurskiego oraz innych języków słowiańskich. Przykładem takiego twórcy może być Matevž Ravnikar (1776–1845), autor dzieła *Zgodbe Svetiga pisma za mlade ljudi* (1815–1817).

Gramatyka Kopitara wywołała falę zmian w normie literackiej języka słoweńskiego – wzorując się na języku prekmurskim, wprowadzono do niej imiesłow, zaczęto opuszczać przedimek określony *ta*, upowszechniło się użycie nieakcentowanych form zaimków osobowych zamiast akcentowanych, unikano stosowania strony biernej uznanej za germanizm, normowało się użycie przyimków i przypadek oraz czasownikowych form czasu i aspektu, eliminowano przysłowki przy czasownikach przedrostkowych, wprowadzano oryginalne słoweńskie paradygmaty słowotwórcze i składniowe. Proces tego purystycznego przekształcania słoweńskiego języka literackiego trwał około 20 lat. Powstające w tym czasie gramatyki regionalnych odmian języka literackiego (Vodnik – 1811, Šmigoc – 1812, Gutsman w redakcji Jarnika – 1824, Dajnko – 1824, Metelko – 1825, Murko – 1832) odegrały częściowo pozytywną rolę, ponieważ tworzyły ważną podstawę dla rodzącego się języka ogólnosłoweńskiego, stanowiąc źródło wyrazów wspólnych dla wszystkich słoweńskich dialektów.

Kopitar przez swoje idee dotyczące rozwoju języka ojczystego nie tylko wpłynął na proces jego jednoczenia, ale również – postulując potrzebę reformy ortografii – pośrednio przyczynił się do stworzenia dwóch nowych alfabetów: *dajničicy* i *metelčicy*, które przez moment mocno zagrażały jedności języka słoweńskiego, ze względu na to, że, powstając w ramach języków regionalnych, dodatkowo wzmacniały ich odrębność.

Dajničica, stworzona przez Petra Dajnkę, dostosowana była do potrzeb języka wschodniostyryjskiego. Poza samym Dajnką zreformowaną ortografię stosowali również inni pisarze – łącznie do 1835 roku wydrukowano w nowym alfabetcie ponad 50 tysięcy książek. Wschodniostyryjska odmiana języka zaczęła wycho-

¹⁰ Taka nazwa języka staro-cerkiewno-słowiańskiego była rezultatem przyjęcia tzw. teorii pannońskiej autorstwa Jerneja Kopitara i Franza Miklosicha, którzy lokowali jego ojczyznę na terenie Panonii, uważając go tym samym za dialekt pannoński (a nie bułgarsko-macedoński dialekt sołuński), z którego następnie rozwinął się język słoweński.

dzić z użycia około 1835 roku, pod wpływem rezygnacji z kajkawskiego wariantu języka literackiego na sąsiednim obszarze chorwackim oraz pod wpływem wspomnianej już działalności Murki. *Dajničice* zastąpił do dziś używany alfabet *gajica*, który Styryjczycy przyjęli jako pierwsi na obszarze słoweńskim – ponownie zadziałał tu wzór chorwacki. Ostatnia książka w ortografii Dajniki została opublikowana w roku 1839.

Autorem drugiej reformy ortografii był Franc Metelko (1779–1860), profesor katedry języka słoweńskiego w liceum w Lublanie. Opracowany przez siebie nowy alfabet przedstawił w opublikowanej w 1825 roku gramatyce *Lehrgebäude der slavischen Sprache*. Nowo wprowadzone litery Metelko wzorował na cyrylicy. Gramatyka ta pod względem fonologicznym opierała się na centralnosłoweńskich dialektach i stanowiła kontynuację założeń Kopitara.

Spośród zmian zaproponowanych przez Metelkę najwięcej wątpliwości budziło zapisywanie słoweńskiej półsamogłoski powstałej w wyniku redukcji, ze względu na fakt, że zasadniczo zmieniało to zarówno wzrokowy, jak i słuchowy obraz słoweńskiego języka literackiego, w którego tradycji tzw. moderna redukcja samogłosek nie była uwzględniana, dodatkowo natomiast powodowało ograniczenie do wyłącznie kraińskiej odmiany języka słoweńskiego. Stało się to, między innymi, przyczyną ostrego sporu, który rozgorzał wokół *metelčicy*, noszącego miano słoweńskiej wojny o alfabet (*slovenska abecedna vojna*). Przedmiotem tej polemiki oprócz ortografii były również pozostałe kwestie związane z językiem literackim – problemy fonologiczne i morfologiczne, tradycja języka oraz jego funkcjonalność. Po stronie przeciwników *metelčicy* opowiedzieli się między innymi dwaj najważniejsi przedstawiciele słoweńskiego romantyzmu, poeta France Prešeren (1800–1849), który wystąpił z podejmującymi ten temat utworami satyrycznymi, oraz jego przyjaciel i mentor Matija Čop (1797–1835), który z kolei swój sprzeciw wobec nowego alfabetu argumentował w kategoriach estetycznych, popierając pismo jednolite w formie, bez mieszania znaków łacińskich z cyryliczkimi czy innymi oryginalnymi literami. Čop, opowiadając się za poszanowaniem tradycji, podkreślał, że język literacki nie musi stanowić odzwierciedlenia jednego żywego dialektu. Odrzucając pogląd zrównujący słoweński język literacki z językiem przeznaczonym tylko dla prostej ludności, wyrażał przekonanie o konieczności kultywowania języka i wszystkich jego, również „wyższych” funkcji. Stanowisko to było krańcowo przeciwne w stosunku do poglądów Kopitara zakładających, że istniejący stan języka słoweńskiego uniemożliwia wyrażenie wszystkich treści, na przykład wielu abstrakcyjnych pojęć, idei filozoficznych czy metafizycznych refleksji, a tym samym język ten nie jest zdolny do wyrażania wszystkich stylów funkcjonalnych. Temu przekonaniu przeczyła całą swoją twórczością Prešeren, którego poetycki fenomen sprawił, że język słoweński stał się pełnoprawnym językiem literatury, i to literatury genialnej.

Metelčica została oficjalnie zakazana w roku 1833, kilka lat później wycofano również wschodniostyryjską *dajničice* i na jedno dziesięciolecie powróciła *boho-*

ričica, następnie począwszy od Styrii przez centralną Słowenię, około 1845 roku weszła do użycia *gajica*.

Można powiedzieć, że przez kilka wieków na obszarze Słowenii istniała pewnego rodzaju dyglosja – obok języka słoweńskiego, używanego przez prostą ludność wiejską, funkcjonował również język niemiecki używany przez wykształcone warstwy społeczeństwa, który pełnił wyższe funkcje: języka urzędowego, specjalistycznego, naukowego, artystycznego. Począwszy od okresu oświecenia starania działaczy kulturalnych i narodowych skupiały się na przezwyciężeniu tego stanu rzeczy i poszerzeniu obszarów funkcyjnych języka słoweńskiego, mimo że nie istniała taka potrzeba pod względem instytucjonalnym, z wyjątkiem krótkiego okresu Prowincji Iliryskich (1809–1813), kiedy to język słoweński uzyskał status języka urzędowego i został wprowadzony jako język nauczania do szkół średnich – co zresztą istotnie wzmocniło działania budzicieli narodowych¹¹.

Współczesna norma języka słoweńskiego

Niezwykły wpływ na spokojne, zważywszy ostre polemiki wokół *metelčicy*, przyjęcie nowej ortografii – *gajicy*, miała gazeta o charakterze oświeceniowym „Kmetijske in rokodelske novice”, wychodząca pod redakcją Janeza Bleiweisa (1808–1881). Gazeta ta ukazywała się w latach 1843–1881 i przeznaczona była zarówno dla prostego czytelnika, zwłaszcza dla chłopów i rzemieślników, jak i dla wykształconego odbiorcy. „Novice”, wykorzystywane do nauki słoweńskiego języka literackiego, były czytane na całym obszarze ziem słoweńskich. Na potrzeby pisma powstawał pokaźny korpus tekstów podejmujących tematy z różnych dziedzin, wśród tych tekstów były również utwory literackie. Bleiweis przyjmował artykuły korespondentów z całego obszaru słoweńskiego, a więc teksty we wszystkich regionalnych odmianach języka słoweńskiego, artykuły pisane zarówno *bohoričica*, jak i *gajica*, pozwalając, aby o właściwym ich wyborze zdecydowała praktyka językowa. Nowa ortografia przyjęła się bardzo szybko, natomiast więcej czasu wymagał proces standaryzacji gramatyki i zasobu słownictwa. Istotnym momentem, zdecydowanie przyspieszającym ten proces, był okres Wiosny Ludów, kiedy to Słowenicy wystąpili z programem politycznym, w którym domagali się zrównania statusu języka słoweńskiego z językiem niemieckim. Takie żądanie oznaczało konieczność ujednoczenia języka literackiego i w związku z tym, około roku 1851, zostały w obrębie systemu gramatycznego

¹¹ Część tych działaczy uległa wpływowi iliryzmu, który w pierwszej połowie XIX wieku przyniósł między innymi ideę wprowadzenia na obszarze słoweńskim języka iliryskiego (chorwackiego, sztokawskiego), a nawet stworzenia, z myślą o wykształconych warstwach społeczeństwa, ogólnosłowiańskiego języka literackiego.

dokonane przekształcenia przez wprowadzenie tzw. nowych form, stanowiących kompromis między centralnosłoweńską tradycją kraińską a pozostałymi czy to dialektami, czy też regionalnymi odmianami języka literackiego. Nowe formy to końcówki przymiotników z *-e-* typu *dobrega* (wcześniej *dobriga*), końcówki rzeczowników r. męskiego z *-o-* typu N. l. poj. i C. l. mn. *bratom* (wcześniej *bratam*), związek zgody przymiotnika i rzeczownika w l. mn. r. nijakiego *lepa dekleta* (wcześniej *lepe dekleta*), przedrostek stopnia najwyższego *naj-* (wcześniej *nar-*), spójnik *da* (wcześniej *de*), połączenie spółgłosek *šč* (wcześniej samo *š*), zapisywanie półsamogłoski przed *r* tylko znakiem *r*: *vrba* (wcześniej *verba*) itd. Kodyfikacji tych form dokonał Anton Janežič (1828–1869) w gramatyce *Slovenska slovnica* opublikowanej w 1854 roku i w kolejnych jej wydaniach. Słoweński język literacki, oddalając się przez te zmiany od goreńskiej podstawy dialektalnej, zbliżył się do form genetycznie bliższych pozostałym dialektom słoweńskim oraz innym językom słowiańskim. W ten sposób zakończyła się epoka regionalnych odmian języka literackiego i ostatecznie ustaliła się gramatyczna struktura słoweńskiego języka literackiego, która istnieje do dziś.

W drugiej połowie XIX wieku proces rozwoju języka słoweńskiego nadal przebiegał dość intensywnie, ale nie dochodziło już do żadnych gwałtownych zmian. Kodyfikacji ulegały kolejne formy gramatyczne, przede wszystkim leksykalne, słowotwórcze i składniowe. Z początkiem lat sześćdziesiątych XIX wieku nastąpiła zdecydowana intensyfikacja słoweńskiego życia społecznego: politycznego i kulturalnego. Licznie wydawane były gazety i czasopisma, dokonano przekładu na język słoweński kodeksu prawnego, powstawały liczne teksty literackie, w tym wreszcie reprezentujące wysoki poziom artystyczny dzieła prozatorskie. Publikowanie tekstów specjalistycznych z różnych dziedzin w naturalny sposób prowadziło do tworzenia fachowej terminologii, formowania poszczególnych odmian stylu oraz rozwijało wszystkie zakresy funkcjonalne języka słoweńskiego, choć jego status społeczny nie obejmował wtedy jeszcze wszystkich dziedzin życia. Po ustaleniu normy pisemnej coraz istotniejszego znaczenia nabierały również zagadnienia ortoepiczne, którymi od lat osiemdziesiątych zajmował się Stanislav Škrabec (1844–1918). Zasób leksykalny języka słoweńskiego standaryzowały na tym etapie rozwoju dwa słowniki, niemiecko-słoweński (1860) Mateja Cigale (1819–1889) oraz słoweńsko-niemiecki (1894–1895) Maksa Pleteršnika (1840–1923). W razie potrzeby nowe słownictwo było zapożyczane – w duchu wzajemności słowiańskiej oraz idei jedności południowosłowiańskiej – z innych języków słowiańskich, w przeważającej liczbie z języka czeskiego i rosyjskiego, w wielu wypadkach także z chorwackiego. Z języka polskiego zapożyczony został wyraz *vpliv*. Starania, żeby zbliżyć słoweńszczyznę do języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, podjęte przez pisarza i językoznawcę Frana Levstika (1831–1887), przejściowo lekko zakłóciły jej rozwój. Podobnie nie powiodły się usiłowania działacza narodowego Matii Majara Ziljskiego (1809–1892), urzędującego rewolucyjnej idei z roku 1848 stworzenia „wszechsłowiańskiego” języka politycznego. W publicystyce i artykułach na tematy polityczne z drugiej

połowy XIX wieku można odnaleźć wiele sławizmów, nie przenikają one natomiast do literatury pięknej. Przykładem może być dorobek literacki Josipa Jurčiča (1844–1881), który jako pisarz posługuje się czystym językiem słoweńskim, jako dziennikarz natomiast nie unika sławizmów.

Powyższym kierunkom rozwojowym w obrębie samego języka towarzyszyła walka polityczna o podniesienie statusu języka słoweńskiego w ramach państwa austro-węgierskiego – zabiegano przede wszystkim o wprowadzenie języka słoweńskiego do szkół i urzędów.

Początek wieku XX był momentem niezwykle ważnym dla rozwoju słoweńskiego języka artystycznego, który w dziełach wybitnego prozaika, dramaturga i poety Ivana Cankara (1876–1918) osiągnął wyżyny doskonałości.

W utworzonym w 1918 roku po upadku Austro-Węgier państwie jugosłowiańskim słoweński język literacki miał wreszcie optymalne warunki do rozwoju. Swym zasięgiem objął wszystkie obszary życia w państwie – był obecny w szkolnictwie wszystkich stopni, w administracji państwowej, w życiu kulturalnym i społecznym i dzięki temu mógł rozwijać wszystkie style funkcjonalne. W tym okresie słoweńszczyzna uzyskała odpowiednio wysoki status, umożliwiający praktyczne zastosowanie korpusu tekstów słoweńskich, który był systematycznie i planowo tworzony od końca XVIII wieku. Aktywność słoweńskich naukowców, ludzi kultury i polityków przeciwdziałała pojawiającym się tendencjom do unitaryzacji państwa jugosłowiańskiego i jego języków, dążącej w przypadku tych ostatnich do stanu, w którym jednym wspólnym językiem w Królestwie Jugosławii byłby serbsko-chorwacko-słoweński. Tendencja do przenikania zapożyczeń z języka serbsko-chorwackiego była wówczas dość wyraźna, zwłaszcza w języku publicystycznym i administracyjnym, ale starano się ją zahamować – wzmogły się dążenia purystyczne, wcześniej walczące z germanizmami zastępowanymi sławizmami, a teraz zwrócone przeciwko tym ostatnim.

Granice nowego państwa jugosłowiańskiego mocno nadszarpaneły terytorium słoweńskie. Większa część zamieszkałej przez Słoweńców Karyntii przypadła w 1920 roku Austrii, co spowodowało, że z czasem pod wpływem nacisków germanizacyjnych liczba karynckich Słoweńców uległa wyraźnemu zmniejszeniu. Duża część zachodnich ziem słoweńskich (Przymorze) jako zdobycz wojenna znalazła się w roku 1918 w granicach państwa włoskiego. Wraz z rychłym zwycięstwem we Włoszech faszyzmu wprowadzony został na tych ziemiach całkowity zakaz publicznego używania języka słoweńskiego. W tej sytuacji słoweńskie dzieci mogły się uczyć swego ojczystego języka jedynie potajemnie, w domach rodzinnych. Agresywne rugowanie przez Włochów w czasie pokoju słoweńszczyzny z życia publicznego doprowadziło do stanu, w którym status języka słoweńskiego osiągnął swój najniższy poziom. Dopiero po II wojnie światowej większość Przymorza powróciła do Słowenii i tym samym powrócił do normy status języka słoweńskiego.

Po II wojnie światowej dla procesu rozwoju słoweńskiego języka literackiego było charakterystyczne jego intensywne upowszechnianie, zwłaszcza w formie

mówionej, za pośrednictwem mediów. Radio słoweńskie istniało już przed wojną – od roku 1928, telewizja natomiast rozpoczęła nadawanie w 1958, z tym że dziennik telewizyjny w języku słoweńskim pojawił się dopiero w 1968 roku. Wraz z rozwojem życia politycznego w państwie rozwijała się również w obrębie języka słoweńskiego jego specyficzna odmiana – socjalistyczna nowomowa. Rozwój działalności naukowej przyczynił się natomiast do znacznego powiększenia literatury fachowej w języku słoweńskim.

Na obszarze federacyjnej Jugosławii było w użyciu kilka języków urzędowych, wśród nich na terytorium Słowenii – język słoweński, który był stosowany we wszystkich dziedzinach życia społecznego z wyjątkiem wojska jugosłowiańskiego (obowiązywał w nim język serbsko-chorwacki). W języku serbsko-chorwackim, jako głównym języku w państwie, powstawały liczne teksty z zakresu prawa i polityki, które dopiero potem były tłumaczone na język słoweński. Była to prosta droga, ze względu na podobieństwa między tymi językami, do interferencji i przejmowania zapożyczeń. Prestiż języka serbsko-chorwackiego przejawiał się również w tym, że dominował on w komunikacji między użytkownikami serbsko-chorwackiego i słoweńskiego oraz w tym, że użytkownicy języka słoweńskiego starali się opanować jego znajomość, natomiast użytkownicy serbsko-chorwackiego nie odczuwali potrzeby uczenia się innych języków państwa jugosłowiańskiego.

Rok 1991, w którym nastąpiło ogłoszenie przez Słowenię niepodległości, nie przyniósł istotnych zmian w zakresie wewnętrznego statusu języka słoweńskiego, wiele natomiast zmienił w jego statusie zewnętrznym. Język słoweński stał się językiem państwowym i tym samym językiem komunikacji międzynarodowej i dyplomacji. To wpłynęło na wzrost zainteresowania nim jako językiem obcym oraz przyczyniło się do zakładania katedr słowenistycznych na zagranicznych uniwersytetach. Wraz z wejściem Słowenii do Unii Europejskiej w roku 2004 język słoweński uzyskał status jednego z jej oficjalnych języków.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO

Cechy fonetyczne:

- rozwój psł. nosówek **e*, *o* > *e* i *o*, na przykład *meso*, *roka* (ostatni kontynuant wyłącznie słoweński);
- rozwój psł. **ě* > *e*, zazwyczaj *ě* wąskie, na przykład *mesto*;
- brak opozycji spółgłosek miękkich i twardych;
- przejście psł. **y* > *i*, na przykład *biti*;

- kontynuantem psł. ujednoliconych półsamogłosek jerowych w sylabie długiej akcentowanej jest *a* (*dan*), zaś w krótkiej półsamogłoska *a* (pisane *e*), na przykład *pes*;
- uproszczenie psł. grup **tl, dl > l*, na przykład *moliti* (grupa została zachowana w imiesłowie: *padel*);
- rozwój psł. **tj (ktʹ), dj > č, j*, na przykład *sveča, noč, meja*;
- kontynuantem psł. grup **lb, lb* oraz sonantów *l, l̥* jest *-ol-*, na przykład *volk, solza*;
- bogactwo samogłosek średnich: wąskie i szerokie *e*, wąskie i szerokie *o*, półsamogłoska.

Cechy prozodyczne:

- zachowanie obok akcentu dynamicznego akcentu tonicznego;
- zachowanie iloczasu, długości samogłoski występują tylko pod akcentem.

Cechy morfologiczne:

- zachowanie liczby podwójnej (dualu) w rzeczownikach, czasownikach, przymiotnikach i zaimkach;
- upowszechnienie odmiany miękkiej w deklinacji rzeczowników r. żeńskiego w l. poj., na przykład *miza mize*;
- zachowanie odmiany spółgłoskowej dawnych tematów na *-es-*, na przykład *teło telesa*;
- odmiana rzeczowników r. męskiego typu *oče očeta* na wzór dawnej spółgłoskowej odmiany nijakiej na **-et-*;
- zanik wołacza;
- upowszechnienie w czasownikach 1. osoby l. poj. cz. terażniejszego końcówki *-m*, na przykład *delam*;
- tworzenie cz. przysłego od wszystkich czasowników za pomocą słowa posiłkowego *biti, bom...*, oraz imiesłowu cz. przeszłego na *-l*;
- występowanie opozycji aspektu we wszystkich czasach, w tym również w cz. terażniejszym;
- zachowanie *supinum* i bezokolicznika;
- brak bałkanizmów.

MIKROJĘZYKI

Pewne podobieństwo do sytuacji, w jakiej w ciągu minionych wieków znajdowało się Prekmurje, które odseparowane od pozostałych ziem słoweńskich wykształciło w XVIII wieku swój własny wariant słoweńskiego języka literackiego używanego do pierwszej połowy wieku XX, istnieje w przypadku dwóch innych

etnicznych obszarów słoweńskich – Rezji oraz Słowenii weneckiej. Oba te tereny leżące na zachodnim krańcu etnicznego terytorium słoweńskiego znajdują się w obrębie Włoch i pozostają oddzielone od macierzy. Zarówno Rezja, jak i Słowenia wenecka miały w przeszłości bardzo mało kontaktów z literackim językiem słoweńskim, a na ich obszarze w ogóle nie istniały szkoły słoweńskie. Co ciekawe, właśnie z tego obszaru pochodzą aż trzy słoweńskie średniowieczne zabytki językowe, a także słownik Alasii da Sommaripy.

Słowenia wenecka (Beneška Slovenija, Benečija, wł. Sclavia Veneta) obejmuje górskie doliny rzek Ter i Nadiza (wł. Val di Torro, Val Natisone) wraz z ich dopływami, a jej nazwa odwołuje się do wielowiekowego uzależnienia od Republiki Weneckiej (w latach 1420–1797), która tym leżącym przy granicy terenom gwarantowała obszerną autonomię w zamian za obronę jej granic. Najważniejszy ośrodek słoweński na obszarze Słowenii weneckiej to San Pietro al Natisone (Špeter Slovenov), natomiast centrum całego regionu jest miasto Cividale (Čedad), które leży już na terenie Friuli.

Na obszarze Słowenii weneckiej dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku utworzona została słoweńska szkoła podstawowa. Obowiązują w niej jako język nauczania słoweński i włoski, uwzględniany jest również miejscowy dialekt nadiski. W standaryzowanej wersji tego dialektu publikowane są podręczniki do nauczania początkowego oraz literatura dziecięca. Pojawia się on również w tekstach publicystycznych, na przykład w tygodniku „Novi Matajur”, który zamieszcza także artykuły po słoweńsku i włosku.

Rezja (Rezija, wł. Val di Resia) to ponaddwudziestokilometrowa dolina alpejska, która obejmuje cztery większe wsie leżące na północ od Słowenii weneckiej (do której Rezja jest czasem włączana z powodu wspólnej historii), na zachód od miejscowości Bovec i na południowy zachód od góry Kanin przy granicy słoweńsko-włoskiej. Pierwotną podstawę dialektalną gwar rezjańskich stanowią dialekty karynckie, ale z powodu przerwania bezpośrednich kontaktów sąsiedzkich z Karyntią przewagę zyskały przymorskie cechy dialektalne. Mieszkańcy Rezji są bardzo dumni ze swego języka, odznaczają się wysoką świadomością własnej językowej i regionalnej odrębności oraz specyfiki, co często prowadzi do negowania związku z pozostałymi Słoweńcami i słoweńskim językiem literackim. Niestety, taka *glotoshizma*, żeby użyć określenia Pavle Merku, zwiększa z powodu bardzo małej liczby użytkowników dialektu rezjańskiego możliwość jego wymarcia i asymilacji ze środowiskiem włoskim. Zagrożeniem dla istnienia dialektu rezjańskiego jest też rosnąca od połowy XX wieku modernizacja życia, która zachęca do szukania lepszych warunków życia poza doliną. Liczba mieszkańców Rezji wyraźnie zmniejszyła się również po wielkim trzęsieniu ziemi w roku 1976, po którym wiele osób się wyprowadziło.

Próby standaryzacji dialektu rezjańskiego zaczęły się od lat osiemdziesiątych XX wieku, w dialekcie tym drukowane są przede wszystkim podręczniki do nauczania początkowego oraz książki dla dzieci.

Zarówno dialekt rezjański, jak i terski oraz nadiski zapożyczyły wiele leksyki z języka friulańskiego. Od innych dialektów słoweńskich różnią się ciekawymi archaizmami, jak na przykład rezjański sposób liczenia z elementem *-red*: *štredi* ‘40’, *paterdu* ‘50’ oraz częstszy sposób liczenia oparty na systemie „20” (a nie dziesiętny): *dvakrat dvujsti* ‘2 x 20, tj. 40’. Poza tym charakterystyczną dla nich cechą jest to, że długo utrzymywały się w nich resztki aorystu (do XIX wieku) i imperfectum (do XX wieku).

tłum. Grażyna Łyżwa

Bibliografia

- Grdina, Igor, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor.
- Kryzia, Władysław, 2008: *Słoweński. Słownicy. Słowenia. Zarys historii języka i kształtowania się świadomości narodowej*, Katowice.
- Lencek, Rado L., 1982: *The Structure and History of the Slovene Language*, Columbus.
- Mikhailov, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*, Trst.
- Orožen, Martina, 1996a: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana.
- Orožen, Martina, 1996b: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana.
- Pogačnik, Jože, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva I (Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok)*, Maribor.
- Pogačnik, Jože, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva II (Klasicizem in predromantika)*, Maribor.
- Pogorelec, Breda, 1967: *Nastajanje slovenskega knjižnega jezika*, w: *Jezikovni pogovori II*, Ljubljana, s. 75–105.
- Pogorelec, Breda, 1995: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*, w: *XXXI. SSJLK*, Ljubljana, s. 279–295.
- Pogorelec, Breda, 1983: *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, w: Janez Dular, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec, *Slovenski jezik II*, Maribor, s. 5–42.